

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРОБЛЕМ

УДК 005:330.341:332

А. А. Антохов

Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича

КОНЦЕПЦІЯ ФАКТОРІВ РОЗВИТКУ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ В ФОКУСІ ОСНОВНИХ ПІДХОДІВ ДО ЇЇ ФОРМУВАННЯ

У статті визначено концептуальні основи вивчення впливу факторів на розвиток регіональної економіки з необхідністю посилення їх регулюючої функції. Здійснено систематизацію основних підходів до формування концепції факторів розвитку регіональної економіки. Обґрунтовано необхідність дослідження факторних впливів на розвиток регіональної економіки з позиції їх взаємозв'язку та виникненням екстернальних ефектів.

Ключові слова: розвиток регіональної економіки, концепція факторів, множинні факторні впливи, екстернальні ефекти.

В статье определены концептуальные основы изучения влияния факторов на развитие региональной экономики с необходимостью усиления их регулирующей функции. Проведена систематизация основных подходов к формированию концепции факторов развития региональной экономики. Обоснована необходимость исследования факторных влияний на развитие региональной экономики с позиции их взаимосвязи и возникновения экстернальных эффектов.

Ключевые слова: развитие региональной экономики, концепция факторов, множественные факторные влияния, экстернальные эффекты.

The article formulates the conceptual framework for studying the impact of factors upon the regional economy development with the necessity for reinforcing the regulatory function of such factors. The paper contains the systematization of major approaches to the formulation of the conception of regional economic development factors. It further provides a substantiation for the necessity to research factors impact upon regional economic development from the perspective of their interconnectedness and emergence of external effects.

Keywords: regional economic development, conception of factors, multiple impacts of factors, external effects.

Однією з важливих ознак регіональної економіки постає її дисипативність. Вона означає, що економіка як система перебуває в стані постійної мінливості та безперервно взаємодіє із зовнішнім середовищем при одночасному збереженні своїх загальних характеристик у силу базової стійкості. Процеси розвитку регіональної економіки є значно залежними від різномасштабних факторних впливів, які проявляються з відповідною силою, характером, мають свою просторово-часову відмінність. Це означає, що в один період часу їх вплив набуває одних ознак, проте в інший часовий відрізок він може трансформуватись у складній взаємозалежності з іншими факторними детермінаціями. Складність факторних впливів на розвиток регіональної економіки як системи вимагає обґрунтування

відповідної концепції факторів – як у теоретико-методологічному, так і прикладному сенсі.

Дослідження факторних впливів на розвиток регіональної економіки залишається актуальним предметом досліджень вітчизняних вчених. Існує чимало напрацювань щодо систематизації й характеристики окремих груп факторів із виявленням їх специфіки в регіональному розрізі. Прикладом цьому – праці О. Амоші, В. Геєця, М. Долішнього, Б. Заблоцького, С. Злупка, О. Крайник, І. Михасюка, С. Писаренко, У. Садової, Ю. Стадницького, О. Шаблія, Л. Шевчук, С. Шульц та ін. Актуальність обраної теми дослідження доводить потреба вдосконалення методологічних основ формування концепції факторів розвитку регіональної економіки з виділенням нових, більш прогресивних підходів.

Метою статті є наукове обґрунтування та характеристика основних підходів до дослідження факторних впливів на розвиток регіональної економіки. Цілями при цьому будуть:

- розкриття концептуальних основ вивчення впливу факторів на розвиток регіональної економіки з потребою посилення їх регулюючої функції;
- систематизація підходів до формування концепції факторів розвитку регіональної економіки;
- обґрунтування потреби дослідження факторних впливів на розвиток регіональної економіки з позиції їх взаємозв'язку та виникненням екстернальних ефектів.

Фактор у класичному розумінні являє собою певну силу чи сукупність сил, умов чи причин, необхідних для здійснення будь-якого процесу (дії) [1, с. 46]. Концепція факторів розвитку регіональної економіки – основа комплексного бачення множинності факторних впливів на дані процеси, які проявляються:

- 1) відносно розвитку – *діалектичний підхід* дослідження факторних детермінацій;
- 2) відносно регіональної економічної системи – *системний підхід* вивчення економічних процесів, способів організації ресурсного використання з відображенням на комерційних та інших результатах;
- 3) відносно формування нових викликів розвитку регіональної економіки в контексті потреби інтелектуалізації суспільства та можливого переходу до технологічно-сингулярного етапу – *прогресивно-еволюційний підхід* вивчення факторних детермінацій.

Таким чином, формування концепції факторів розвитку регіональної економіки в сучасних умовах інтелектуалізації суспільства, можливого його переходу до технологічно-сингулярного етапу дасть змогу не лише стимулювати, підтримувати такі процеси (шляхом непрямого факторного впливу), але й розуміти взаємовплив регіональної економіки й інтелектуальної діяльності суспільства.

Концепція факторів у першу чергу повинна дозволяти визначати пріоритети, найбільш ефективні способи впливу на розвиток регіональної економіки. Тому в теоретичному сенсі важливо не просто систематизувати численні фактори з розумінням їх найбільш типових ознак, але й обґрунтувати, котрі з них можуть слугувати потужними регуляторами процесів економічного зростання. У зв'язку з цим виділення й характеристика факторів має здійснюватись з акцентом на їх *регулюючу функцію*.

У вітчизняній науці вивчення факторних впливів на розвиток регіональної економіки досить часто передбачає дослідження системи факторів з виділенням серед них найбільш негативних (табл. 1). Можна сказати, що це перший спосіб формування концепції факторів – з точки зору їх деструктивності (руйнування усталеної системи взаємозв'язків), потреби першочергово нівелювання їхньої дії або способів впливу (підвищення стійкості системи). Очевидно, такі напрацювання є важливими. Для українських реалій, коли гострі соціальні, економічні, інші проблеми вирішуються за крайньої необхідності, в умовах постійного браку бюджетних коштів, виділення найбільш «критичних загроз» є доцільним. Як приклад, у дослідженні О. Федосєвої такими деструктивами, «з точки зору потреб структурної модернізації та адаптації економіки регіонів України», виділено [2]: вичерпання поточних конкурентних переваг галузей економіки регіонів, орієнтованих на зовнішній попит, унаслідок подорожчання імпортованих енергоресурсів; недостатній рівень використання інноваційного потенціалу як головного чинника адаптаційних можливостей економіки та зміцнення конкурентоспроможності; відсутність ефективних механізмів перерозподілу капіталу від традиційних до науково- та технологічно-містких секторів економіки.

Таблиця 1

**Головні способи досліджень факторних впливів
на розвиток регіональної економіки**

	<i>+ Вирішення гострих соціальних та інших проблем</i>	<i>+ Розуміння причин прояву факторів, масштабів їх впливу</i>	
<i>– Послаблення конфліктної ситуації</i>	I. Виділення основних деструктивних факторів, які найперше вимагають нівелювання їх негативної дії	II. Просторове масштабування факторного впливу з метою з'ясування можливостей регіону коригувати його дію	<i>– Обмеженість можливостей регіону впливати на дію факторів системою вищого порядку</i>
<i>– Складність досягнення оптимального ефекту через підтримку дії цільового фактора</i>	III. Виділення факторів-стимуляторів підвищення конкурентоспроможності, інноваційного розвитку, модернізації тощо	IV. Визначення множинного взаємозв'язку факторних впливів з характерними екстернальними ефектами	<i>– Складність прикладних оцінок</i>
	<i>+ Розуміння цільової підтримки головних рушіїв розвитку економіки</i>	<i>+ Варіативність опосередкованого впливу на розвиток економіки</i>	

Джерело: складено автором.

У праці С. Козловського головними руйнуючими розвиток регіонів та їх економіки факторами визначено: загальний депресивний стан економіки і необхідність фінансової підтримки ряду господарських суб'єктів; нерівномірність

соціально-економічного розвитку міст та районів, які вимагають надання дотацій територіям, що не забезпечують власну дохідну базу бюджету; низький рівень матеріального забезпечення працівників бюджетної сфери, пенсіонерів, студентів; стає безробіття; незадовільний стан навколишнього середовища [3].

Таким чином, за першим напрямом вчені зосереджують увагу на прикладних проблемах, без формування методологічної основи факторного впливу, в котрій виявляється ймовірнісна множина діючих і прихованих факторів. На наше переконання, перший підхід формування концепції факторів розвитку регіональної економіки має право на життя та може бути ефективним, але якщо головні деструктиви виділяються не лише з позиції потреби їх нагального вирішення, але й подальшої наслідковості нівелювання їхньої дії. Для прикладу, деструктив необхідності цільової державної фінансової підтримки низки суб'єктів господарювання, яка в реальності часто відбувається на суб'єктивних засадах, можна трансформувати у позитивний фактор через наукове обґрунтування її доцільності. Таке обґрунтування може передбачати визначення обсягів та характеру фінансування тих суб'єктів, які виконують умови соціальної відповідальності бізнесу (в тому числі відносно свого персону й належної оплати його праці), активізують інноваційну діяльність. Відтак надалі дані суб'єкти за умов нарощування інноваційного потенціалу можуть стати прикладом наслідування для інших підприємств, слугуватимуть потужним каталізатором формування розвинутого бізнес-середовища.

Перший підхід у науковому сенсі є потрібним з метою послаблення соціальної напруги. Водночас у цьому вбачається серйозна загроза. Постійна практика вирішення гострих конфліктних питань, як от масове безробіття, незадовільні умови (безпека) праці, відсутність соціальних гарантій, труднощі ведення малого і середнього бізнесу тощо, насправді демотивують владу до пошуку управлінських рішень, спрямованих на причини економічної стагнації чи занепаду. Вирішення тих соціальних питань, які викликають найбільший осуд суспільства, не веде до межі конфліктної ситуації, коли населення проявляє свою позицію і в формі масових страйків тисне на владу з метою реалізації нею більш ефективних рішень. Послаблення конфліктних ситуацій веде до соціальної апатії, що, на думку багатьох фахівців, є вигідним для сучасної влади. Водночас траєкторію розвитку регіонів змінюють кризи [4, с. 7]. Тому кризові явища в конфліктогенній площині часто є потрібними, адже слугують рушієм подальших прогресивних змін – через вимушені мобілізацію ресурсів, переосмислення підходів до організації економічного, суспільного життя, ціннісно-ментальні трансформації.

Поширений також підхід до дослідження факторних детермінацій за ознакою просторової приналежності (див. табл. 1). Розподіл факторів на мега- (глобальні), макро- (національні), мезо- (регіональні), мікро- (субрегіональні, локальні) дає важливу перевагу – розуміти, на які з них регіон, в особі місцевих органів державної влади, територіальних громад, може реально впливати, здійснюючи таким чином опосередковане регулювання процесів економічного розвитку. Фактично просторове масштабування факторного впливу передбачає розробку факторної моделі регіонального розвитку. Як приклад використання даного підходу, – праця В. Реутова. Факторну модель регіонального розвитку вчений протиставляє ринковій, використання котрої «переконало в неміцності і недостатній

ефективності концепції саморегулювання регіонального розвитку, що вимагає введення в національну практику регіонального розвитку цілісної системи принципів регулювання». У факторній моделі вчений окремо виділяє загально-системні фактори (економічні, соціальні, політичні, екологічні) і фактори як джерела росту регіону (природно-ресурсні, «трудові», інноваційні, інвестиційні ресурси, ресурси попиту) [5].

Підхід до вивчення факторних детермінацій за ознакою просторової приналежності одразу «відкидає» можливості регіону впливати на прояви окремих факторів, які спричинені системами вищого порядку. Сучасні реалії спростовують цей факт. Регіони постають потужними агентами розвитку національної економіки. Їх висока автономність у забезпеченні власного розвитку через формування самодостатніх економічних систем, які мають більш самостійні міжнародні (транскордонні) торговельні зв'язки, робить можливим їх потужне лобі на загальнодержавному рівні. Тому розвиток регіональної економіки може слугувати потужним рушієм національних економічних прогресивних змін, проте за умов орієнтації першої на інноваційні ідеї, що можуть бути впроваджені у ширших просторових масштабах. Окрім того, можливості перетворення зовнішніх негативних детермінацій у внутрішні регулятори надає процес *інтерналізації*. Це також розширює можливості регіонів впливати на характер факторних детермінацій вищого просторового рівня.

Досить «адаптивним» до поточних вимог наукових досліджень є ще один напрям вивчення факторних детермінацій розвитку регіональної економіки – з позиції їх стимулювання підвищення конкурентоспроможності регіону, забезпечення його інноваційного розвитку, модернізації. Для різних періодів економічного розвитку України та її регіонів ставились різні цілі – перехід до ринкового типу відносин, перехід до економіки знань (коли наука перетворюється у безпосередню продуктивну силу суспільства [6, с. 81]), забезпечення інноваційного прориву, модернізації, інформатизації тощо. Сьогодні вкотре актуалізується контекст досліджень в умовах реалізації адміністративно-територіальної реформи в Україні. Залишаються актуальними дослідження процесів сталого розвитку. У контексті виділення факторів розвитку регіональної економіки в умовах переходу до ринку показовим є дослідження В. Павлова, який виділяв 4 основні групи чинників – державна регіональна політика; чинники, що реалізують економічні відносини в регіоні (ринкова трансформація); природно-ресурсний та виробничий потенціал регіону; організаційно-управлінські чинники [7, с. 18–19]. Фактично всі вони залишаються актуальними і в нових умовах, проте з принциповою відмінністю – посиленням значимості людського потенціалу та інформаційного чинника. Надалі в контексті слідування цілям переходу до економіки знань, модернізації, інноваційного вектору розвитку вчені почали обґрунтовувати потребу підтримки інституцій, форм, процесів, які повинні бути головними стимуляторами розвитку економіки регіонів. Найчастіше це кластери, наявні підприємства, їх мережа та рівень інтеграції, людський капітал, інновації, інституційний потенціал, структура економіки, інфраструктура, інвестування, інтернаціоналізація, геополітичне розташування [8, с. 14; 9, с. 6; 10, с. 231; 11–13]. Нині всі ці декларовані пріоритети модернізації, інноваційного прориву, переходу до економіки знань залишаються примарним невітленням у житті, а їх

вибіркові ознаки є стихійно набутими – завдяки високій адаптативності економічно активного населення України до глобальних викликів. Постає необхідність окреслення більш реальних векторів подальшого розвитку регіонів та їх економік. Тому дослідження факторів з позиції їх стимулятивного характеру має бути наразі спрямованим на:

- солідаризацію суспільства – за економічними, соціальними, духовними інтересами;

- ресурсну мобілізацію – з включенням резервів в економічні процеси, використанням ресурсів за призначенням (жодні корупційні механізми є неприпустимі);

- забезпечення інноваційного прориву, відчутного в глобальних масштабах.

Доволі прогресивним є спосіб *дослідження факторного впливу на основі виявлення їх взаємозв'язку з відповідними екстернальними ефектами* (4-й спосіб, представлений у табл. 1). У теоретико-методологічному сенсі при формулюванні концепції факторів важливо більше заглибитись не стільки в систематизацію факторів за відповідною ознакою та їх вплив на розвиток регіональної економіки, скільки в їх взаємну обумовленість. Фактично сили, рушії, дії стають факторами лише під впливом тих чи інших законів або закономірностей розвитку, тобто самі вимагають особливих умов існування [14, с. 221]. Відтак на фоні численних досліджень факторних детермінацій недостатньо проробленими залишаються питання впливу тих факторів, яким властива нерівномірність і зміни залежно від конкретних обставин, що вимагає від органів влади відповідного моніторингу ситуації та вироблення механізмів належного реагування [15].

Отже, формування концепції факторів розвитку регіональної економіки повинно мати належну методологічну основу. З-поміж основних підходів традиційним залишається вивчення факторів з позицій їх деструктивності, стимулятивності, просторової вимірності. Водночас слід розуміти, що фактор має бути потужним регулятором процесів економічного зростання в регіонах. Тому актуалізується підхід до вивчення факторних детермінацій з позиції їх взаємозв'язку, виникнення між ними екстернальних ефектів. Даний підхід повинен стати основним у сучасних умовах інтелектуалізації суспільства та підвищення ролі в даних процесах розвитку регіональної економіки.

Бібліографічні посилання

1. Садова У. Регіональні ринки праці : аналіз та прогноз / У. Садова, Л. Семів ; під ред. М. І. Долішнього. – Львів : Друк, 2000. – 264 с.
2. Федосєєва О. В. Особливості регіональної соціально-економічної політики України в ринкових умовах [Електронний ресурс] / О. В. Федосєєва // Економічні науки. – Режим доступу : web.znu.edu.ua/herald/issues/2010/Vest_Ek5-1-2010.../194-199.pdf
3. Козловський С. В. Стратегічний аналіз розвитку регіональних економічних систем [Електронний ресурс] / С. В. Козловський // Ефективна економіка. – 2010. – № 4. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=178>
4. Жилиєв І. Б. Визначення історичного часу завершення трансформації соціально-економічної системи України / І. Б. Жилиєв // Економіка та держава. – 2007. – № 6. – С. 5–8.
5. Реутов В. Є. Закономірності і парадигми регіонального розвитку [Електронний ресурс] / В. Є. Реутов // Ефективна економіка. – 2010. – № 9. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=319>

6. **Иванов Ю. Б.** Оценка уровня развития экономики знаний в регионах Украины / Ю. Б. Иванов, В. Ф. Тищенко // Проблемы економіки. – 2012. – № 3. – С. 81–90.
7. **Павлов В. І.** Методологія формування та механізм реалізації політики соціально-економічного розвитку регіону / В. І. Павлов // Регіональна економіка. – 2001. – № 1. – С. 18–29.
8. Нова державна регіональна політика : від теорії до практики / Куйбіда В. С., Іщенко О. М., Ткачук А. Ф. та ін. ; за заг. ред. В. С. Куйбіди. – К. : Крамар, 2009. – 232 с.
9. **Підвисоцький В. Г.** Щодо визначення рейтингової оцінки конкурентоспроможності регіонів : методичні матеріали / В. Г. Підвисоцький. – К. : Леста, 2008. – 48 с.
10. Стратегічні виклики ХХІ століття суспільству та економіці України : Т. 3 : Конкурентоспроможність української економіки ; за ред. В. М. Гейця, В. П. Семиноженка, Б. Є. Кваснюка. – К. : Фенікс, 2007. – 556 с.
11. **Беленький П. Ю.** Дослідження проблем конкурентоспроможності : Каталоги : Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського [Електронний ресурс] / П. Ю. Беленький. – Режим доступу : irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis.../cgiirbis_64.exe?...
12. **Ігнатова Т.** Інституціональне середовище в розвитку конкурентоспроможності регіональної економіки [Електронний ресурс] / Т. Ігнатова. – Режим доступу : <http://econom.nsc.ru/conf08/info/Doklad/Ignat2/doc>
13. **Дегтярьова І. О.** Фактори підвищення конкурентоспроможності сучасного регіону : Національна академія державного управління при Президентові України [Електронний ресурс] / І. О. Дегтярьова. – Режим доступу : http://www.academy.gov.ua/ej/ej9/doc_pdf/Degtyareva_IO.pdf
14. **Зуб М. Я.** Фактори впливу на розвиток регіонального ринку праці за умов євроінтеграції / М. Я. Зуб // Вісник Хмельницького національного університету. – 2009. – № 5, Т. 1. – С. 221–224.
15. **Ковальчук В. Г.** Цілі та критерії соціально-економічного регіонального розвитку : Харківський регіональний інститут державного управління НАДУ при Президентові України [Електронний ресурс] / В. Г. Ковальчук. – Режим доступу : <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2012-2/doc/2/07.pdf>

Надійшла до редакції 23.02.15